

Проблеми формування доходів населення від трудової діяльності

Г. ЯРОШЕНКО,
кандидат економічних наук,
М. ЯРОШЕНКО,
кандидат економічних наук
НДІ праці і зайнятості населення
Міністерства соціальної політики і НАН України

У статті проаналізовано структуру доходів населення, структуру сукупних витрат домогосподарств. Розглянуто мінімальну заробітну плату як інструмент боротьби з бідністю.

В статье проанализировано структуру доходов населения, структуру общих затрат домохозяйств с детьми. Рассмотрено минимальную заработную плату как инструмент борьбы с бедностью.

The paper analyzes the structure of incomes, the overall cost structure of households with children. We consider the minimum wage as a tool to combat poverty.

Ключові слова: *доходи, домогосподарства, мінімальна заробітна плата, трудові доходи, робоча сила.*

Постановка проблеми. Формування доходів від трудової діяльності має важливе значення для формування усіх складових доходів, у тому числі соціальних трансфертів. Залишається проблема щодо обґрунтованого збільшення доходів від трудової діяльності для підвищення ефективності економічного розвитку.

Метою статті є розробка підходів щодо обґрунтованого збільшення частки доходів від трудової діяльності в доходах населення.

Соціальна політика в сучасному стані є визначальним чинником здійснення економічних реформ. Складовими активної соціальної політики повинні бути: політика заробітної плати і доходів, регулювання у сфері споживання, зайнятості населення й обмеження безробіття, мотиваційна політика активної трудової діяльності і підприємницької ініціативи, соціальний захист найбільш вразливих верств населення, підвищення обсягів і якості соціальних послуг, формування системи соціального забезпечення відповідної ринковим умовам, соціального страхування правового ризику.

Доходи населення і їх важлива частка — заробітна плата — характеризують життєвий рівень населення в цілому.

Зазначимо, що, незважаючи на те, що дохід є одним із важливих показників економічного добробуту, для характеристики останнього має сенс використати багатомірний підхід, який включав би (якщо говорити про поточний добробут) і характеристику споживання. При цьому важливо розрізнити дохід і споживання. Але, скоріше це сторона саме економічного добробуту, який його характеризує як

процес формування ресурсів (доходів) і як процес їх використання (споживання).

Дослідження структури доходів населення засвідчило скорочення частки заробітної плати в доходах населення. За 12 років (2000–2011 рр.) частка заробітної плати в доходах населення знизилась з 43,3% до 41,6% (табл. 1), тобто впродовж цих років спостерігалась негативна тенденція щодо доходу від трудової діяльності, що вплинула і на формування соціальних трансфертів.

Частка прибутку та змішаного доходу також знизилась з 19,2% в 2000 р. до 15,9% в 2011 р. Це свідчить про зниження життєвого рівня різних категорій населення.

Слід зазначити, що трудовий дохід є доходом, який отримують як наймані працівники виробничої сфери, так і самозайняті. Сучасні міжнародні статистичні норми, які відносяться до виміру доходів від трудової діяльності, обмежуються статистикою заробітної плати та доходів домашніх господарств. Така статистична інформація не дає повного уявлення про рівень всіх доходів, які отримують працівники, так як до їх складу не включені виплати і соціальні доплати в грошовій і натуральній формах, які доповнюють заробітну плату, дохід від неповної форми найманої праці і дохід від самостійної зайнятості. Тому для більш обґрунтованого аналізу трудових доходів доцільно вносити певні корективи в систему статистичних показників.

Частка доходу від власності в доходах населення збільшилась з 2,6% в 2000 р. до 5,5% в 2011 р. Це свідчить про розвиток приватного сектора економіки та необхідності виживання в тих умовах, які складались впродовж 12 років.

Таблиця 1

Структура доходів населення за період 2000–2011 рр.

Показники	Роки					2011 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2009	2010	2011	
Доходи (млрд. грн.)	128,7	381,4	894,3	1101,2	1251,0	9,7 рази
Заробітна плата (млрд. грн.)	55,8	160,6	365,3	449,5	521,0	9,3 рази
Питома вага заробітної плати в доходах населення, %	43,3	42,1	40,8	40,8	41,6	X
Прибуток та змішаний дохід (млрд. грн.)	24,7	58,4	129,7	160,0	198,5	8,0 раз
Питома вага частки прибутку та змішаного доходу в доходах населення	19,2	15,3	14,5	14,5	15,9	X
Доходи від власності (млрд. грн.)	3,3	11,0	34,6	67,8	68,0	20,6
Питома вага доходів від власності в доходах населення, %	2,6	2,9	3,9	6,2	5,5	X
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти (млрд. грн.)	44,8	151,3	364,6	423,7	463,4	10,3
Питома вага соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у доходах населення, %	34,9	39,7	40,8	38,4	37,0	X

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 р. — К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. — С. 386.

У ці роки все більше населення потребує соціальних допомог, які збільшились з 34,9% до 37%. Це свідчить про низький рівень життя малозабезпечених громадян та необхідність надання їм державної соціальної допомоги.

Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого матеріального становища, перш за все, за рахунок зростання трудової активності, ініціативи і підприємництва, окрім підтримки соціально незахищених груп населення, потребує також державних гарантій забезпечення мінімуму споживання для всіх громадян.

Структура доходів населення досить різнопланова. Основну масу особистих доходів складають доходи в грошовій формі (табл. 2).

Грошові доходи домашніх господарств включають суму грошових коштів, отриманих домашніми господарствами у формі заробітної плати, доходу від індивідуальної трудової діяльності, доходу від продажу сільськогосподарської продукції, пенсій, стипендій та субсидій, наданих готівкою, та інших додаткових виплат (допомоги від родичів, процентів, дивідендів, ренти інших доходів від власності тощо).

Статистичні дані засвідчили, що в домогосподарствах сільської місцевості заробітна плата в доходах складала в 2011 р. 41,1% порівняно з 34,5% в 2000 р. У міських поселеннях, відповідно, — 59,7%, порівняно із 61,9%. Тобто в сільській місцевості частка заробітної плати в доходах має тенденцію до зростання, тоді як в міських поселеннях вона зменшується.

Слід зазначити, що поряд із збільшенням частки зарплати в доходах у сільських поселеннях відбулося також збільшення пенсій, стипендій, допомог, субсидій, наданих готівкою, з 26,4% в 2000 р. до

33,3% в 2011 р. Це свідчить, все більше населення потребують доплат, допомог та інших грошових виплат. Тому проблему рівня заробітної плати в сільському господарстві необхідно терміново вирішувати на державному рівні.

Статистичні дані сукупних витрат домогосподарств залежно від кількості дітей засвідчили низький рівень добробуту сімей з дітьми, особливо сімей, які мають чотири і більше дітей (табл. 3). Усі без винятку сім'ї витрачають більше 50% на продовольчі товари, збільшується частка оплати житла у структурі доходів, тому можна констатувати, що проблема бідності ще не вирішена і потребує нових підходів як з боку місцевої влади, так і на державному рівні.

Встановлення та обґрунтування мінімальної заробітної плати є одним з найважливіших інструментів у боротьбі проти бідності. Мінімальна заробітна плата розглядається як нижня межа, основа всієї системи оплати праці і повинна гарантувати задоволення основних життєвих потреб працюючих.

Недопущення падіння мінімальної заробітної плати нижче прожиткового мінімуму є головною методологічною послідовною метою щодо встановлення її рівня і залежить від політики держави, рівня розвитку суспільства. Підтримка мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму має важливе значення для відтворення трудового потенціалу. Державне регулювання відтворення робочої сили призначене виконувати підтримку нормального відтворення та розвиток особистісного фактора виробництва — людини, створювати для неї умови трудової та ділової активності; сприяти розвитку виробництва та ефективності функціонування економіки.

Таблиця 2

Структура грошових доходів домогосподарств

(у середньому за місяць на одне домогосподарство)

Показники	2000			2010			2011		
	Усі домогосподарства	У тому числі проживають у міських поселеннях	у сільській місцевості	Усі домогосподарства	У тому числі проживають у міських поселеннях	у сільській місцевості	Усі домогосподарства	У тому числі проживають у міських поселеннях	у сільській місцевості
Усього грошових доходів, грн.	288,0	306,4	247,3	3126,4	3358,1	2607,4	3452	3693,6	2912,5
<i>відсотків</i>									
Оплата праці	54,6	61,9	34,5	53,0	58,0	38,9	54,9	59,7	41,1
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,5	3,9	2,5	6,8	7,2	5,7	5,3	5,4	4,7
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	23,3	22,3	26,4	28,8	26,7	34,7	28,3	26,6	33,3
Грошова допомога від родичів та інших осіб, інші грошові доходи	10,8	10,4	11,7	7,6	7,6	7,5	7,9	7,8	8,7

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 р. — К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. — С. 408.

З урахуванням цих принципів політика мінімальної заробітної плати щодо України повинна базуватись на основних принципах законодавчо встановленого рівня мінімальної заробітної плати:

1) соціальний захист працюючих у відношенні мінімально допустимих рівнів заробітної плати, а за рахунок цього — недопущення падіння рівня життя, тим самим часткова боротьба з бідністю;

2) сприяння збільшенню рівня зайнятості і пом'якшення наслідків безробіття.

Мінімальна заробітна плата, що діє в Україні, ще не виконує стимулюючої функції, не відповідає сучасним умовам життя. Необхідним є удосконалення її обґрунтованості й соціальної спрямованості.

У багатьох країнах потреба працівників пов'язана з концепцією прожиткового мінімуму, який покладається в основу визначення мінімальної заробітної плати. Більшість країн визначає потреби шляхом встановлення переліку окремих товарів та послуг («споживчого кошика»), які вважаються суттєвими для забезпечення потреб робітників і які визначають вартість «споживчого кошика».

У методичних підходах розрахунку мінімальної заробітної плати, які застосовує більшість країн Західної Європи, рівень мінімальної заробітної плати визначається залежно від розміру прибутку на усередненого члена сім'ї. Для розрахунку мінімального розміру оплати праці встановлюється питома вага усередненого доходу в середній заробіт-

ній платі, яка дорівнює 60–90% (за рекомендацією Європейського Економічного співтовариства). Вважається, що плата за необхідну норму праці не повинна бути нижчою від розрахованого середнього доходу на душу населення, інакше зацікавленість у праці знизиться, що призведе до погіршення ставлення до праці, падіння трудової мотивації тощо.

В Україні за 2012 р. розрахунково мінімальна заробітна плата склала 1098 грн., що порівняно із середньою (3025 грн.) складає 36,3%. Це свідчить про те, що необхідно міняти підходи щодо обґрунтування мінімальної заробітної плати та посилювати її стимулюючу функцію.

Як показує аналіз міжнародного досвіду, у більшості розвинутих країн загальний рівень МЗП, навіть при широкому застосуванні як соціального стандарту, фактично одержує невелика частка працівників, що пояснюється широким розповсюдженням колективних договорів, в яких передбачено вищий рівень оплати. В Україні станом на кінець 2011 р. 5,6% працюючих (рівень МЗП склав 1004 грн.) одержували заробітну плату, нижче мінімального рівня. Оплату в розмірі 1004–1500 грн. отримувало 23,7% працюючих. Тому можна констатувати, що рівень мінімальної заробітної плати не відповідає відтворювальній функції працюючих і потребує наукового її обґрунтування із врахуванням усіх факторів, які впливають на її зміни.

Таблиця 3

Структура сукупних витрат домогосподарств із дітьми залежно від кількості дітей у їх складі

Показники	2010					2011				
	усі домогосподарства з дітьми	однією	двома	трьома	чотирма і більше	усі домогосподарства з дітьми	однією	двома	трьома	чотирма і більше
Усього сукупних витрат, грн.	3780,5	3706,2	3963,2	4173,8	4165,4	4246,9	4179,3	4421,1	4577,3	5211,6
<i>відсотків</i>										
Споживчі сукупні витрати:	91,1	90,8	91,6	92,7	95,3	91,0	90,7	92,0	91,1	89,2
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	56,0	55,4	57,1	62,9	71,6	56,2	55,7	57,6	60,4	58,6
непродовольчі товари та послуги	35,1	35,4	34,5	29,8	23,7	34,8	35,0	34,4	30,7	30,6
оплата житла, комунальних продуктів та послуг	7,1	7,5	6,4	5,3	3,2	7,5	7,7	7,0	5,7	5,0
з них:										
сума пільг та субсидій	0,3	0,3	0,2	0,5	0,5	0,3	0,3	0,3	1,2	0,7
Неспоживчі сукупні витрати	8,9	9,2	8,4	7,3	4,7	9,0	9,3	8,0	8,9	10,8

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 р. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – С. 406.

У країнах, які застосовують такий соціальний норматив, як мінімальна заробітна плата, співвідношення між мінімальною та середньою заробітними платами суттєво розрізняється, тобто загальноприйнятого стандарту не існує.

При визначенні розмірів мінімальної заробітної плати необхідно враховувати стимулюючу роль оплати і тому дуже важливим є відслідкування пропорцій між показниками мінімальної та середньої заробітної плат, щоб не припускати зрівнялівки, оскільки у працівників може зникнути стимул до підвищення своєї кваліфікації та більш продуктивної праці.

При встановленні та корегуванні мінімальної заробітної плати необхідно враховувати не тільки вартість життя, але і багато інших економічних чинників, у тому числі і загальне економічне становище в країні. Як відомо, добробут населення залежить від зростання економіки в державі.

Необхідно відмітити, що темпи зростання обсягів промислової продукції до попереднього року у 2001–2011 рр. були нижчими за рівень 2001 р. (табл. 4).

Поряд з цим унаслідок різкого зростання цін на енергоносії, паливо, матеріали, тарифів на послуги темпи інфляції значно випереджали темпи зростання номінальної заробітної плати, відбулося зниження реальної заробітної плати. Як відомо, двоєдина сутність заробітної плати проявляється ще й тому, що, з одного боку, вона являє собою витрати на ви-

робництво, є елементом собівартості продукції (робіт, послуг), а з іншого — виступає як трудові доходи працівника.

Отже, заробітна плата є категорією ринку праці і категорією виробництва. Це означає, що поточна заробітна плата, яка пропонується працівнику, має щонайменше дорівнювати альтернативним заробіткам, які пропонуються на ринку праці.

Необхідно зазначити причини падіння реальної заробітної плати: спад виробництва, наявність надлишкової чисельності працюючих на підприємствах, руйнація нормування праці тощо. Докорінна причина полягає в «тіні» економічної системи, яка по суті є здебільшого тіньовою квазіринковою економікою.

У промисловості кожне друге підприємство мало проблему знаходження ринку збуту, а кожне п'яте потерпало від податкового навантаження. У випадках, коли продукція значною мірою була орієнтована на внутрішній ринок, на першому місці була проблема несвоечасних розрахунків споживачів. Якщо в середньому у промисловості від несвоечасних розрахунків потерпало 10% підприємств, то в електроенергетиці ця проблема була актуальною для 47% підприємств галузі.

За умов корпоративного управління важливе значення має не лише заробітна плата, а доходи від трудової діяльності. Ця форма організації бізнесу створює додаткові механізми соціальної захищеності і дозволяє гарантувати певний рівень доходу працівникам.

Таблиця 4

Динаміка обсягу реалізованої продукції з урахуванням індексу промислового виробництва в Україні у 2001–2011 рр.

Показники	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд. грн.	210,8	468,5	551,7	717,1	917,0	806,5	1065,1	1329,2
Індекси промислової продукції за видами діяльності, у % до попереднього року	114,2	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	107,6

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 р. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – С. 106–107.

Таблиця 5

Індекси номінальної і реальної заробітної плати за 2000–2011 рр.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Індекси номінальної заробітної плати за видами економічної діяльності	129,6	135,2	121,0	122,8	127,5	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6
Індекси реальної заробітної плати за видами економічної діяльності	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 р. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – С. 390.

За даними звітності підприємств України, середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника у 2011 р. дорівнювала 2633 грн., що в 2,6 разу перевищила встановлений розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1004 грн. на кінець 2011 р.) (табл. 5).

Внаслідок зростання цін реальна заробітна плата мала нестабільну тенденцію зростання. В 2009 р. внаслідок фінансово-економічної кризи відбулося значне зниження реальної заробітної плати (9,2 в. п.).

Економіка України потребує підвищення якості робочої сили й ефективності виробництва, тобто необхідне формування сучасного людського капіталу, спроможного вирішувати проблеми інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці, зниження витрат на виробництво, підвищення витрат на оплату праці в собівартості продукції, робіт, послуг.

В умовах ринкових відносин з організацією оплати праці на підприємстві пов'язано вирішення таких завдань:

➤ гарантування оплати праці кожному працівникові відповідно до результативності його праці і вартості робочої сили на ринку праці;

➤ забезпечення роботодавців (незалежно від того, хто ним є: держава, акціонерне товариство, приватна особа, кооператив чи інше), досягнення в процесі виробництва такого результату, який дозволить йому після реалізації продукції на ринку відшкодувати затрати й одержати прибуток.

Висновок. Формування доходів від трудової діяльності потребує відповідних заходів на державному рівні з метою обґрунтованого підвищення ціни робочої сили, професійно-кваліфікаційного її рівня, соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Особлива увага повинна бути зосереджена на підвищенні реальної заробітної плати, тобто її купівельної спроможності, розвитку підприємницької діяльності, створенні вискоєфективних робочих місць, які могли б обслуговувати професійно-кваліфікаційний склад робочої сили, здатний вирішувати інноваційні проблеми та підвищувати продуктивність праці.